

PIOTR LORENS

Politechnika Gdańska

RÓWNOWAŻENIE ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIAST W POLSCE

Abstract: Sustaining the Spatial Development of Polish Cities. The article deals with the issue of sustaining the spatial development of cities with the special focus on the Polish cases. The position and special situation of the post-socialist city was discussed within the contexts of the city development cycle as well as contemporary development processes and factors influencing these. Taking these into account, the main concepts associated with sustainable spatial development (like limiting the urban sprawl and introducing urban regeneration) were briefly presented.

Key words: Compact cities, planning urban development, sustainable development.

Wprowadzenie

Zagadnienie kształtowania przestrzeni miast i obszarów metropolitalnych w sposób spójny i kompleksowy, w tym w odniesieniu do ich struktury funkcjonalno-przestrzennej, jest jednym z ważniejszych problemów współczesnej urbanistyki. Kwestii tej poświęcone jest wiele opracowań zarówno o charakterze teoretycznym, jak i odnoszących się do praktyki projektowej. Jednym z ważniejszych wątków tej debaty jest kwestia równoważenia rozwoju przestrzennego miast, w tym – konsekwencje przyjęcia do praktyki projektowej wniosków praktycznych z niego wynikających.

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie wybranych zagadnień odnoszących się do problematyki zrównoważonego rozwoju przestrzeni miast w warunkach polskich. Ze względu na przyjętą konwencję skrótowej prezentacji poszczególnych zagadnień zamysłem autora jest nie tyle wyczerpanie problemu w odniesieniu do tychże, ile raczej zaprezentowanie ich w uporządkowanej (choć mocno skróconej) formie w kontekście struktury kompleksowo rozumianego paradygmatu rozwoju przestrzennego miasta zrównoważonego.

1. Przyczyny współczesnych przemian miasta

Współczesne przemiany struktury miast są skutkiem wielu procesów zachodzących w gospodarce i społeczeństwie współczesnego świata. Jednym z nich jest proces globalizacji, stanowiący konsekwencję nowoczesności [Sztompka 2002]. Proces ten jest obecnie uważany za główną siłę dynamizującą światową ekonomię. Jednocześnie globalizacja stanowi kombinację wielu rozmaitych procesów, w tym – urbanizacji. Jej skutki mają zaś znaczenie zarówno dla przestrzeni, gospodarki, ale przede wszystkim – dla społeczeństwa [Keil, Ronneberger 2000].

W wyniku dokonujących się transformacji następuje dekapitalizacja i degradacja wielu terenów przemysłowych w zabudowie miejskiej. Skutkiem procesów dezindustrializacyjnych są także dramatyczne konsekwencje społeczne w postaci bardzo wysokich wskaźników bezrobocia, ogromnego wzrostu przestępczości i fizycznej degradacji całych wielkich połąci przestrzeni miejskiej. Mimo tych negatywnych efektów procesy te pozwalają jednak na stworzenie szans reurbanizacji dzielnic centralnych miast [Kvorning 1996]. Jednak kluczowym czynnikiem decydującym o przeobrażeniach centrów miast jest tzw. gentryfikacja. Możemy przy tym mówić o gentryfikacji związanej z zastępowaniem słabszych ekonomicznie mieszkańców przez zamożnych przedstawicieli klasy średniej oraz o gentryfikacji związanej z wprowadzaniem silniejszych ekonomicznie firm na miejsce słabszych, wypieranych z obszarów poddawanych temu procesowi. To ostatnie zjawisko nazywa się *gentryfikacją korporacyjną*, używane bywa także określenie *manhattanizacja* [Majer 1999]. Rozwój zjawiska gentryfikacji oraz tzw. tematyzacji przestrzeni przyczynia się do wytworzenia nowych typów struktury miejskiej, uwzględniających rozwój potrzeb konsumpcyjnych. Wiąże się one z wytworzeniem nowego typu związków: między kulturą i ekonomią oraz między konsumentami z klasy średniej i globalnymi korporacjami [Zukin 1993].

Obok reurbanizacji, kluczowym dla zrozumienia przemian współczesnych miast konceptem jest suburbanizacja. Pojawiła się w Stanach Zjednoczonych jako skutek głównego natężenia rozwoju przestrzennego dużych miast i kulminacji przyrostu liczby ludności miejskiej (nazwanej „eksplozją metropolii”), przypadających na lata 1921-1961. Pojęciem tym określamy proces gremialnego osiedlania się klasy średniej w strefach podmiejskich. Mimo że postrzegana jako proces negatywnie wpływający na strukturę miast i ich funkcjonowanie, w USA stała się jednym z głównych nośników rozwoju przestrzennego już pod koniec okresu międzywojennego. Jego główne natężenie przypada jednak na początek lat 50. Przedmieścia stały się w XX w. (przede wszystkim dla Amerykanów) typowym środowiskiem zamieszkania, utożsamiane z tym co zasobne i kulturalne – w przeciwieństwie do dzielnic mieszkalnych wewnątrz granic wielkich miast będących symbolami komunalnego zaniedbania i patologii. Dla większości Amerykanów te dzielnice centralne od dawna kojarzą się z biedą i niebezpieczeństwem [Majer 1999]. Suburbanizacja – mimo że jej

największy rozwój w Stanach Zjednoczonych przypada na lata 60. i 70. – jest również obecnie najważniejszym czynnikiem polaryzacji struktury społeczno-przestrzennej miast. Zjawisko to wpływa istotnie na rynek nieruchomości i aktywności ekonomicznej historycznych centrów miast. Oznacza to dogłębną restrukturyzację przestrzeni miasta [Kesteloot 2000].

Krańcową formą suburbanizacji jest *dezurbanizacja* – rozumiana jako zanik miasta jako ograniczonej struktury przestrzennej na rzecz niczym nieograniczonych wielkich regionów funkcjonalnych. Styl życia ich mieszkańców opisać można jako „kontinuum miejsko-wiejskie”. Jednocześnie rozwijają się mniejsze miasta na obrzeżach wielośrodkowych regionów metropolitalnych, powstają takie instytucje, jak parki przemysłowe i następuje wzrost liczby w pełni zurbanizowanych, wielośrodkowych regionów metropolitalnych, w których nie ma dużych miast [Majer 1999]. W literaturze anglojęzycznej zjawisko to określa się także nazwą *edge city*. Współcześnie oba te procesy rozwijają się z ogromną dynamiką w miastach polskich.

2. Cykl rozwoju miast a współczesne tendencje ich przemian

Ukształtowany w wyniku powyższych procesów model współczesnego miasta określić można mianem struktury podzielonej, zdefragmentowanej i znacznie mniej czytelnej od jej modernistycznego odpowiednika. W jego ramach bardzo często enklawy mieszczące siedziby globalnych instytucji finansowych sąsiadują z rejonami zamieszkanymi przez grupy wykluczonych społecznie, procesy peryferyzacji postępują równoległe z koncentracją, a niegdysiejsze obszary przemysłowe są zastępowane strukturami związanymi z różnymi formami konsumpcji. W efekcie forma przestrzenna miasta – będąca produktem wielu opisanych powyżej sił – nie jest do końca przewidywalna. Wynika to z tego, że nowe procesy przekształceń nakładają się na różne rodzaje zastanych sytuacji w przestrzeni, różne są ambicje i zamierzenia aktorów działających w przestrzeni (w tym architektów, deweloperów), a istniejąca forma przestrzenna miasta znacznie opóźnia gwałtowność i skalę zmian.

Jednak nie wszystkie miasta wpisują się w ten proces. Wiele z nich – w tym takich, które nie aspirują do miana „miasta doby globalizacji” lub też których warunki rozwojowe nie pozwalają na nawiązanie konkurencyjnej walki na krajowym, europejskim czy też globalnym rynku – zaczynają się przeobrażać w swoiste „oazy spokoju”, zapewniające nieco spokojniejszy niż w ośrodkach o randze metropolitalnej styl życia. Ten wybór jednak wiąże się z uzyskaniem innego profilu programowego oraz demograficznego, odmiennością społeczności lokalnej, wreszcie – odmiennym potencjałem inwestycyjnym i siłą nabywczą rynku.

Na tej bazie można wymienić wiele głównych procesów o różnej skali, odnoszących się do rozwoju i przekształceń miast. W szczególności dotyczy to procesów o skali ponadlokalnej, ale także i do zjawisk o skali ogólnomiejskiej i miejscowej.

Wśród procesów o skali ponadlokalnej wymienić można:

- przekraczanie granic – rozwój „obszarów funkcjonalnych” oraz relacji z regionem,
- kreowanie „regionalnych systemów funkcjonalnych” – opartych na wykorzystaniu określonej infrastruktury lub zasobu,
- kreowanie specyfiki regionalnej, w tym z wykorzystaniem potencjału różnych ośrodków,
- kreowanie powiązań ponadlokalnych (kosztem) powiązań regionalnych i lokalnych.

Natomiast w odniesieniu do zjawisk i procesów o skali ogólnomiejskiej wymienić należy:

- liberalny model rozwoju (choć ostatnio coraz częściej kontestowany),
- degradacja i – postępująca w sposób wyrywkowy – odnowa struktur miejskich,
- suburbanizacja i – będąca reakcją na nią – transformacja obszarów podmiejskich – często przypominająca „urodzynkowanie” porowatej struktury przedmieść,
- kreowanie nowych powiązań i systemów w sposób niekompletny – sektorowość podejścia.

Na tej bazie można także zdefiniować wiele procesów o skali miejscowej, zachodzących w przestrzeni poszczególnych „miejsc” w mieście:

- zainteresowanie „tożsamością miejsca” jako wyznacznik wielu działań o skali miejscowej,
- odnowa, intensyfikacja, transformacja, rewitalizacja, renowacja – wiele procesów podejmowanych równolegle,
- kształtowanie i rozwój przestrzeni publicznych,
- rozwój procesów partycypacyjnych – często o przypadkowym charakterze.

3. Kształtowanie paradygmatu zrównoważonego rozwoju przestrzeni miast

Problem gospodarowania przestrzenią jest jednym z najważniejszych zagadnień związanych z równoważeniem rozwoju. Wiąże się to z tym, że przestrzeń – rozumiana jako teren, powierzchnię ziemi – uważa się za zasób naturalny, którego wykorzystanie pod zabudowę i towarzyszącą jej infrastrukturę tworzy wyłom w ekosystemie, a tworzone obiekty budowlane stają się dodatkowym źródłem zanieczyszczeń [Stawicka-Wałkowska 2001]. Jednocześnie kształtowanie struktur przestrzennych jest działaniem, które w ogromnym stopniu wpływa na środowisko, a warunkowane jest walorami i ograniczeniami wynikającymi z jego charakteru. Proces ten ma więc charakter dwukierunkowy, choć nie ogranicza się jedynie do tego typu prostych relacji. Procesy rozwojowe mają także wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczno-instytucjonalny, a prawidłowe uchwycenie tych relacji warunkuje osiągnięcie za-

mierzonego celu. Cele te mogą być różne, choć na pierwszy plan wysuwa się postulat równoważenia rozwoju – w szczególności na szczeblu lokalnym (miast i gmin) – co oznacza kierowanie się trzema ogólnymi zasadami [Baranowski 1998]:

- poszanowania zasobów ze względu na ich ograniczoność,
- harmonizowania ekologicznych, społecznych i ekonomicznych celów rozwoju,
- długookresowego podejścia do analizowania, planowania i urzeczywistniania celów rozwoju.

Gospodarowanie przestrzenią opierać się powinno na zestawie określonych zasad, związanych z przyjętą hierarchią wartości. Gdy mówimy o rozwoju zrównoważonym, wówczas kierować się będziemy zasadami go opisującymi. Zasad tych może być wiele, także – mogą być one porządkowane według różnych klasyfikacji. Pamiętać jednak należy o specyfice gospodarki przestrzennej i dostosowaniu do niej zasad równoważenia rozwoju. Wynikać one będą zarówno z rozmaitych systemów pryncypiów, wypracowanych przez różne gremia, w szczególności zaś z dokumentów programowych rozmaitych agend Unii Europejskiej oraz organizacji o ogólnoeuropejskim znaczeniu.

Zasady rozwoju urbanistycznego są elementem systemu gospodarowania przestrzenią. Jednocześnie stanowią podstawę zarówno do budowania zapisów planistycznych, jak i do prowadzonych działań w przestrzeni. Są one warunkowane nie tylko ogólnym paradygmatem rozwoju zrównoważonego, lecz także – regułami wypracowywanymi przez rozmaite międzynarodowe stowarzyszenia i organizacje, zrzeszające osoby związane z kształtowaniem przestrzeni. Obecnie można mówić zarówno o podstawowych wytycznych, jak i o szczegółowych zasadach. W odniesieniu do podstawowych wytycznych wymienić należy następujące elementy :

- racjonalizacja wykorzystania przestrzeni (w tym – przez intensyfikację użytkowania terenów miejskich i rewitalizację obszarów zdegradowanych);
- tworzenie systemów obszarów chronionych;
- polityka transportowa prowadząca do zmniejszenia potrzeb transportowych.

Natomiast w odniesieniu do zasad urbanistycznych, wynikających z filozofii zrównoważonego rozwoju, wymienić można [za Baranowskim 1998]:

- oszczędną gospodarkę zasobami, do których zaliczyć należy m.in. przestrzeń nieurbanizowaną; konsekwencją tej idei jest racjonalizacja i intensyfikacja wykorzystania już zainwestowanych terenów miejskich, w tym – rewitalizacja zdegradowanych obszarów przemysłowych, mieszkaniowych i śródmiejskich;
- minimalizację konfliktów funkcjonalno-przestrzennych, wywołujących negatywne skutki środowiskowe, społeczno-kulturowe i ekonomiczne;
- dążenie do wielofunkcyjności poszczególnych obszarów, co pozwoli na zmniejszenie potrzeb przewozowych oraz ich integrację przestrzenną, społeczną i kulturową;
- łączenie funkcji komplementarnych, co ma na celu racjonalizację gospodarki zasobami materialnymi i energią oraz redukcję potrzeb transportowych;

- ustalenie kierunków terytorialnego rozwoju zainwestowania miejskiego z uwzględnieniem ich konsekwencji dla struktury funkcjonalno-przestrzennej obszarów już zainwestowanych – pozwoli to na zapobieganie negatywnym skutkom ubocznym nowych inwestycji dla obszarów już zainwestowanych;
- kształtowanie tożsamości miasta i jego poszczególnych obszarów, co pozwoli na podniesienie jakości życia w mieście oraz zaspokojenie wielu potrzeb społeczności lokalnych.

Wytyczne te stanowią mogą zreżyżować nowy paradygmat kształtowania przestrzeni, przy czym konieczne jest ich obudowanie bardziej szczegółowo rozpisanyymi koncepcjami i sposobami realizacji.

Konkluzje

Podsumowaniem rozważań na temat definiowania zasad gospodarowania przestrzenią stać się mogą wnioski dotyczące struktury przestrzennej miasta jako całości. Kluczowym elementem jest konieczność wypracowania i wdrożenia polityki budowy „miasta kompaktowego” (lub „miasta zwartego”) jako wyrazu oszczędności „dobra rzadkiego”, jakim jest przestrzeń. Oznacza to konieczność podjęcia trzech typów działań, prowadzących odpowiednio do:

- zintegrowania polityki rozwoju miasta i regionu oraz kompleksowe zarządzanie rozwojem obszarów metropolitalnych;
- zahamowania procesu „rozlewania się” miast – zwanego powszechnie suburbanizacją;
- rozwoju procesu rewitalizacji zdegradowanych struktur miejskich, i w konsekwencji stworzenie alternatywnego – dla lokalizacji przedmiejskich – umiejscowienia nowego programu miejskiego.

Wnioski te w sposób szczególny wiążą się z problematyką rewitalizacji urbanistycznej – czyli koncepcji odnowy struktur miejskich, w tym – wprowadzania nowych elementów programu na struktury już zurbanizowane. Koncepcja ta w sposób szczególny dotyka także konieczności wprowadzania rozwiązań prośrodowiskowych, w tym – minimalizujących różnorodne zagrożenia, a także zwiększających efektywność gospodarowania zasobami naturalnymi.

Literatura

- Baranowski A., 1998, *Projektowanie zrównoważone w architekturze*. Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- Keil R., Ronneberger K., 2000, *The Globalization of Frankfurt am Mann: Core, Periphery and Social Conflict*, [w]: *Globalizing Cities. A New Spatial Order?*, P. Marcuse, R. van Kempen (red.). Blackwell Publishers Ltd., Oxford.

- Kesteloot Ch., 2000, *Brussels: Post-Fordist Polarization in a Fordist Spatial Canvas*, [w]: *Globalizing Cities... op. cit.*
- Kvorning J., 1996, *The Postindustrial City*, [w]: *Copenhagen Spaces*. Arkitektens Forlag, Copenhagen.
- Majer A., 1999, *Miasta Ameryki. Kryzys i polityka odnowy*. Studia KPZK PAN, t. CVII, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Stawicka-Wałkowska M., 2001, *Procesy wdrażania zrównoważonego rozwoju w budownictwie*. Instytut Techniki Budownictwa, Warszawa.
- Sztompka P., 2002, *Socjologia*. Wyd. Znak, Kraków.
- Zukin S., 1993, *Landscapes of Power*. University of California Press, Berkeley CA.